

Γ. Πελεκάνος, Ψυχολογία της Συμπεριφοράς και Δικαιοσύνη. Υπόθεση εργασίας: Η «δίκη Λιγνάδη», σε: ΕλλΔνη 5/2022, σ. 1592-1598

Ψυχολογία της Συμπεριφοράς και Δικαιοσύνη. Υπόθεση εργασίας: Η «δίκη Λιγνάδη»

Γρηγόριος Μ. Πελεκάνος

Δικηγόρος, LL.M.

Το άρθρο αυτό θα μπορούσε να αφορά την οποιαδήποτε «διαφορά» όπου ένας ή περισσότεροι «κριτές» αποφασίζουν πώς θα επιλυθεί. Δεν αφορά μόνο τις ποινικές δίκες, ούτε μόνο τις δίκες στα δικαστήρια, ούτε μόνο δικαστικούς λειτουργούς ή ενόρκους. Κάθε κριτής κάθε υπόθεσης, είτε ενεργεί μόνος ή με άλλους, μπορεί να επωφεληθεί από την ψυχολογία της συμπεριφοράς και το σωρευτικό αποτέλεσμα να βελτιώσει την κάθε διαδικασία επίλυσης διαφοράς, και να αναβαθμίσει και τη λειτουργία της Δικαιοσύνης.

Η «δίκη Λιγνάδη», λαμβάνεται απλά ως αφορμή καθώς προσήλκυσε τα φώτα της δημοσιότητας, είναι γνωστή σε όλους, αλλά έχει και τρία επιπλέον χαρακτηριστικά που είναι ιδιαίτερης σημασίας: πρώτον, δημοσιεύτηκαν διά του Τύπου λεπτομέρειες του καταμερισμού των ψήφων των κριτών (τακτικών δικαστών και ενόρκων)· δεύτερον, ως ποινική δίκη ενέχει την πιθανότητα επιβολής σοβαρών ποινών και μάλιστα στερητικών της ελευθερίας, πράγμα που επιβάλλει ότι οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αλλά και να προσεγγίζονται (από δικαστές, δικηγόρους, κοινό, ΜΜΕ) με ιδιαίτερη προσοχή· και τρίτο, είναι συλλογική απόφαση, που λαμβάνεται από τακτικούς δικαστές και από ενόρκους, μία συλλογική διαδικασία που έχει δική της δυναμική.

Δεν θα ασχοληθούμε με τη θεματολογία της συζήτησης στα ΜΜΕ, των πολιτικών κομμάτων και της κοινωνίας των πολιτών που επικεντρώθηκε κυρίως στο αν υπάρχει δικαίωμα διαφωνίας με δικαστικές αποφάσεις, ποιο κόμμα ψήφισε ποιον νόμο και τα όρια των διαφωνιών (π.χ. το πανό που αναρτήθηκε στο θέατρο Επιδάουρου). Επίσης αναβίωσε η παλιά συζήτηση σχετικά με τη χρήση ενόρκων.

Τα θέματα αυτά είναι βέβαια σοβαρά. Στο πλαίσιο του Κράτους Δικαίου, ενδιαφέρει μόνο αν ο νόμος που ίσχυε και έπρεπε να εφαρμοστεί, εφαρμόστηκε ορθά. Το άρθρο αυτό ασχολείται με το αν η ανθρώπινη συμπεριφορά επηρεάζεται από μη αναγνωρίσιμες και μη ελεγχόμενες διαδικασίες και πώς αυτό μπορεί να επηρεάσει την ορθή απόφαση επί διαφοράς και κατ' επέκταση την ορθή απονομή δικαιοσύνης.

Η ψυχολογία της συμπεριφοράς—Οριοθέτηση εννοιών

Κατ' αρχάς πρέπει να τονιστεί, προς τους δύσπιστους νομικούς θετικιστές, ότι η ψυχολογία των κριτών είναι πλέον main stream thinking, στην ανάλυση του πώς διαμορφώνονται οι αποφάσεις (R. Posner, How Judges Think, 2008, 35). Η ψυχολογία των κριτών είναι εξίσου σημαντική όσο και η ψυχολογία των εγκληματιών, αντικείμενο μελέτης της εγκληματολογίας.

Αν η ψυχολογία της συμπεριφοράς έδωσε το Nobel Οικονομικών στον D. Kahnemann (2002) και στον R. Thaler (2018), ας μην αποκλείουμε τη χρησιμότητά της στο πεδίο και άλλων κοινωνικών επιστημών, ιδίως στην απονομή της Δικαιοσύνης.

Μη αναγνωρίσιμες κλίσεις και λανθάνουσες συμπεριφορές επηρεάζουν τις κρίσεις κατά τρόπους που μπορεί να παραβιάζονται θεμελιώδεις αρχές του Δικαίου. Δεν αναφέρομαι σε εσκεμμένη από πεποίθηση παράβαση της αρχής της «ισότητας ενώπιον του Νόμου». Η κατά πεποίθηση ρατσιστική απόφαση-κρίση ενέχει διακριτική μεταχείριση και είναι αναντίρρητα παράβαση της αρχής της ισότητας. Ομοίως, ο λανθάνων ρατσισμός ή μισογυνισμός επίσης είναι απαράδεκτη διακριτική μεταχείριση. Θα πρέπει επομένως να δεχθούμε ότι και άλλες κρίσεις που οφείλονται σε μη αναγνωρίσιμες κλίσεις ή λανθάνουσες συμπεριφορές μπορεί να παραβιάζουν θεμελιώδεις αρχές του δικαίου, ιδίως την αρχή της ισότητας ενώπιον του Νόμου.

Η αποδοχή ενός θεσμού, όπως είναι η Δικαιοσύνη, είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων. Δεν μπορεί να υπάρξει διαφωνία ότι η αποδοχή των θεσμών γενικά εξαρτάται –μεταξύ άλλων– και από τη συνεκτικότητα, τη λογική ακολουθία των αποφάσεων, τη «συμπεριφορά» ενός θεσμού. Η «συμπεριφορά» του θεσμού της Δικαιοσύνης κρίνεται, κυρίως, από τη συνεκτικότητα των κρίσεων των δικαστών. Μεγάλη διαφοροποίηση ή αδικαιολόγητες διαφοροποιήσεις δίνουν την εντύπωση ότι οι δικαστές, η Δικαιοσύνη, δεν εκπληρώνουν τη βασική υποχρέωση για «ισότητα ενώπιον του Νόμου». Η από διαφορετικούς δικαστές διαφορετική μεταχείριση περιπτώσεων που παρουσιάζουν ομοιότητα συνθηκών, η έλλειψη εσωτερικής συνοχής στις αποφάσεις και μεταξύ αποφάσεων επί ομοίων θεμάτων, η διαφοροποίηση ενός δικαστή ανάλογα με το είδος της υπόθεσης, είναι παράγοντας υπόσκαψης της εμπιστοσύνης στη Δικαιοσύνη. Η διαφοροποίηση αυτή είναι, λοιπόν, ανεπιθύμητη.

Η δικαστική απόφαση είναι έννοια είδους σε σχέση με τη γενική έννοια «κρίση-κρίνω». Αφαιρετικά, λοιπόν, κάθε κρίση είναι μορφή «βαθμολογίας-μέτρησης», με όργανο μέτρησης την ανθρώπινη διάνοια. Όπως κάθε άλλη μέτρηση, η «κρίση» αποδίδει μία «αξία» με τη μαθηματική έννοια, ένα αποτέλεσμα σε ένα σύνολο πραγμάτων (συμπεριφορών, γεγονότων). Οι κρίσεις υπαγάγουν διάφορα πράγματα, περιστατικά και πληροφορίες σε μία συνολική εκτίμηση. Δεν είναι μαθηματικοί υπολογισμοί, ούτε ακολουθούν ακριβείς κανόνες. Έτσι και οι δικαστικές κρίσεις –οι αποφάσεις– αποδίδουν μία «αξία» (ή απαξία) συγκεκριμένου μεγέθους σε συγκεκριμένα περιστατικά. Η ουσία της δικαστικής κρίσης δεν διαφοροποιείται από την οποιαδήποτε άλλη κρίση, στην προσωπική ζωή, την επαγγελματική ζωή, στις επιχειρήσεις κ.λπ.

Οι κρίσεις μπορεί να αφορούν πρόβλεψη (π.χ. πιθανότητες επανάληψης εγκληματικής συμπεριφοράς, πιθανότητες αποφυγής δίκης κ.λπ.). Κάποιες προβλέψεις είναι επαληθεύσιμες (ο κατηγορούμενος εμφανίστηκε ή όχι να δικαστεί), άλλες κρίσεις δεν είναι επαληθεύσιμες. Εκείνες που δεν είναι επαληθεύσιμες κρίνονται μόνο από την ποιότητα της νοητικής διαδικασίας που τις παρήγαγε. Πολλές κρίσεις δεν αφορούν προβλέψεις αλλά αξιολογήσεις, όπως η ποινή που επιβάλλεται ανάλογα με τα περιστατικά, και αυτά δεν μπορούν αντικειμενικά να συγκριθούν με μία μονοδιάστατη αντικειμενική «αξία», μονάδα μέτρησης. Θα θέλαμε οι κρίσεις μας να μπορούσαν να μετρηθούν με βάση μία μονάδα μέτρησης, αλλά τούτο δεν είναι δυνατόν. Κάθε κρίση, επομένως, ενέχει ένα περιθώριο διαφωνίας.

Στην επιστήμη της ψυχολογίας της συμπεριφοράς, όταν πολλά σφάλματα τείνουν προς την

ίδια κατεύθυνση, ομιλούν για «κλίσεις» (bias). Χαρακτηριστικές κλίσεις είναι το prejudgetment bias, όπου τείνουμε να θέλουμε να επιβεβαιώνουμε τις πρώτες εντυπώσεις μας· substitution bias, όπου προσπαθούμε να αντιμετωπίσουμε ένα δύσκολο θέμα αντικαθιστώντάς το με ένα πιο εύκολο θέμα όμοιας φύσης (γι' αυτό και η «αναλογία», και η «αναλογική εφαρμογή του νόμου, είναι εξαιρετικά επικίνδυνες ασκήσεις λογικής)· availability bias, όπου τείνουμε να ανακαλούμε στη μνήμη μας πιο πρόσφατα γεγονότα, δίνοντάς τους υψηλή στατιστική πιθανότητα επανάληψης (όπως όταν συμβεί ένα τρομοκρατικό γεγονός, π.χ. στη Γαλλία, αμέσως ακυρώνουμε προγραμματισμένο ταξίδι από τον φόβο της επανάληψης ή αν ακούμε συνέχεια από τα ΜΜΕ για βιασμούς, αποδίδουμε υψηλότερη στατιστική πιθανότητα να συμβεί). Υπάρχουν επιστημονικά αποδεδειγμένα δεκάδες «κλίσεις».

Οι ψυχολογικές κλίσεις (overconfidence bias, planning fallacy, halo effect, anchoring, availability bias κ.λπ.) είναι συχνές αιτίες σφαλμάτων. Πολλοί δικαστές, εισαγγελείς και ανακριτές επί προφυλακίσεων ή επί αποφυλακίσεων θεωρούν εαυτούς «έμπειρους» στην κρίση τους περί του χαρακτήρα ανθρώπων. Κάποιοι μάρτυρες είναι πιο «πιστευτοί», κάποιοι κατηγορούμενοι θεωρούνται λιγότερο ικανοί να επαναλάβουν τη πράξη για την οποία κατηγορούνται. Αυτό όμως είναι, εκ των πραγμάτων, περισσότερο ή λιγότερο υποκειμενική κρίση που δεν συνδέεται αναγκαστικά (μόνο) με αντικειμενικά δεδομένα. Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει αντικειμενικός τρόπος αξιολόγησης του αν κανείς ενδέχεται να επαναλάβει ποινική συμπεριφορά (παρά μόνο αν είναι κατ' επανάληψη εγκληματίας, αλλά και αυτό αναφέρεται στο παρελθόν, είναι πρόβλεψη που μπορεί να επαληθευθεί ή να διαψευσθεί). Ο κίνδυνος της επαναλήψεως, όμως, βαραίνει στην κρίση περισσότερο από την αισιόδοξη προσέγγιση. Αλλά και η αισιόδοξη προσέγγιση δεν συνδέεται αναγκαστικά με αντικειμενικά δεδομένα. Χωρίς αναγωγή σε στατιστικά δεδομένα, median-μέσο όρο κάποιου είδους, δεν υπάρχει κάποια βάση εκτίμησης. Αλλά και με στατιστική βάση, πάλι η κρίση δεν είναι οπωσδήποτε ορθή, αν και έχει περισσότερες πιθανότητες να προσεγγίσει τον μέσο όρο. Ο μέσος όρος δεν είναι η ορθή κρίση. Απλά αυξάνει τις πιθανότητες η κρίση να είναι πιο συνήθης. Η ίδρυση της υπηρεσίας JUS-STAT στο Υπουργείο Δικαιοσύνης σηματοδοτεί επιτέλους τη χρήση της στατιστικής στη μέτρηση των παραμέτρων απόδοσης της Δικαιοσύνης.

Η εξάλειψη «κλίσεων» δεν εξαλείφει όλα τα σφάλματα, καθώς δεν είναι δυνατόν να εξαλειφθούν όλες οι «κλίσεις» ακόμη και αν τις γνωρίζουμε ή έχουμε εκπαιδευτεί να τις αναγνωρίζουμε στον εαυτόν μας ή στους άλλους. Αλλά η συμπεριφορά μας επηρεάζεται και από «εξωτερικά» σε εμάς γεγονότα, απλά δεν μας είναι αντιληπτή η επιρροή τους.

Τα σφάλματα που απομένουν, μετά την εξάλειψη των «κλίσεων», είναι ανεπιθύμητες διαφοροποιήσεις, «θόρυβος». Διαφοροποιήσεις κρίσεων, εκεί που θα έπρεπε οι κρίσεις να είναι πανομοιότυπες, είναι «θόρυβος». Στο πλαίσιο οργανισμών, όπως δικαστήρια, νοσοκομεία, ασφαλιστικές εταιρείες, επιχειρήσεις εν γένει, ο θόρυβος παίρνει τη μορφή –αντίστοιχα– διαφοροποίησης μεταξύ διαγνώσεων ιατρών για το αν ένας ασθενής πάσχει από κάποια αρρώστια ή για τη θεραπεία, διαφορετικής εκτίμησης περί της ποινής, διαφορετικής εκτίμησης του ασφάλιστρου ενόψει των πιθανοτήτων επέλευσης ενός ασφαλιστικού κινδύνου, διαφορετικών προβλέψεων πωλήσεων ή οικονομικών δεικτών. Οι ανεπιθύμητες διαφοροποιήσεις είναι «θόρυβος».

Ο θόρυβος στο πλαίσιο οργανισμών ονομάζεται «συστημικός θόρυβος» (system noise). Όταν πολλοί κριτές εκφέρουν διαφορετικές κρίσεις επί του ίδιου περιστατικού που κρίνουν, έχουμε «θόρυβο επιπέδου» (level noise). Όταν ο ίδιος κριτής έχει ενιαία συμπεριφορά

γενικά, αλλά σε κάποια θέματα είναι πιο αυστηρός ή πιο επιεικής σε σύγκριση με τη γενική συμπεριφορά του, έχουμε «θόρυβο ομοιομορφίας» (pattern noise) –και μάλιστα αν η προτίμηση ή απαξία είναι μόνιμη είναι stable pattern noise. Αυτό είναι σοβαρό, καθώς δύο δικαστές με δύο διαφορετικές ιδιοσυγκρασίες θα αντιδράσουν διαφορετικά ενώπιον ίδιου περιστατικού δίνοντας διαφορετικές ποινές. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε διαφορετικές αξίες ή αρχές, που είναι αντιληπτές ή όχι. Πόσοι δικαστές π.χ. είναι πιο επιεικείς με ηλικιωμένους ή φτωχούς κλέφτες (περιστατικά σε supermarkets) ή πλανόδιους πωλητές χωρίς την κατά νόμο άδεια. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι οι αξιολογικές διαφοροποιήσεις δεν είναι άμοιρες πολιτικών επιπτώσεων. Οι πρώτες έρευνες του Δικαστή Frankel όπως και το έργο του Δικαστή Posner επικεντρώνονται στους ομοσπονδιακούς δικαστές στις ΗΠΑ, που προτείνονται και με πολιτικά κριτήρια. Πολλές «δύσκολες» υποθέσεις, όπως γράφει ο Posner μπορεί να καταλήξουν σε επιλογή ή εξισορρόπηση μεταξύ διαφορετικών συμφερόντων που έχουν και τα δύο κοινωνική αξία, όπως «ατομικά δικαιώματα και ασφάλεια», «προστασία διανοητικής ιδιοκτησίας και πρόσβαση σε πνευματικά έργα», «δίκαιη δίκη και δικαίωμα δημόσιας δίκης», «ιδιωτικότητα και πληροφορία», «ελευθερία διαχείρισης του σώματος και άμβλωση». Μπορεί να μην υπάρχει αντικειμενικός τρόπος αξιολόγησης τέτοιων αντιθετικών συμφερόντων. Πολλές φορές οι επιλογές, όπως πρόσφατα στις ΗΠΑ στο θέμα των αμβλώσεων, επηρεάζονται εμφανώς από πολιτικές ηθικές αξιολογικές κρίσεις. Αλλά ακόμα και σε πιο «απλά» πράγματα, όπως η έκταση στην οποία η αρχή της καλής πίστης μπορεί να επηρεάσει την συμφωνημένη (αν)ισορροπία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σε μια σύμβαση, μπορεί να κριθεί με βάση πολιτικές-κοινωνικές αντιλήψεις π.χ. προστατευτικές κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις έναντι γενικότερων πραγματιστικών αρχών όπως ότι οι συμφωνίες πρέπει να τηρούνται, καθώς η συνολική ζημία από την συναλλακτική αταξία που θα προέκυπτε από την αγνόηση των συμφωνιών (και της ηθικής ευθύνης του συμβαλλόμενου να τηρεί όσα συμφωνεί), είναι μεγαλύτερη από το όφελος της προστασίας του πιο αδύνατου μέρους. Σε αντιδιαστολή με τέτοιες κοινωνικές και πολιτικές αιτίες θορύβου, πολλές μορφές pattern noise οφείλονται σε πιο απλά πράγματα, όπως σε τυχαίες ευμετάβολες περιστάσεις όπως θερμοκρασία, χαρμόсуνα γεγονότα, η ώρα της ημέρας, η κούραση, (occasion noise).

Η διαφορετικότητα των ανθρώπων είναι συνήθως πηγή πλούσιων εμπειριών και γνώσης. Όμως, πολλές φορές οι λεπτές αποχρώσεις μπορεί να γίνονται προβληματικές όταν επαγγελματίες και λειτουργοί ενεργούν στο πλαίσιο οργανισμών όπου η συνεκτικότητα είναι όρος της αξιοπιστίας τους.

Όπως θα δούμε, οι κρίσεις στην υπόθεση Λιγνάδη ενείχαν θόρυβο επιπέδου level noise, καθώς υπήρξαν πολλοί κριτές με διαφορετικές κρίσεις επί του ίδιου θέματος, και θόρυβο λειτουργίας, καθώς κάποιοι κριτές διαφοροποιήθηκαν από τη γενική στάση τους ανάλογα με κάποια κρινόμενα θέματα. Φυσικά αν η απόφαση στη δίκη Λιγνάδη διαφοροποιείται από άλλες υποθέσεις βιασμών ανηλίκων ανδρών ή τυγχάνει να είναι αυστηρότερη ή επιεικέστερη σε σχέση με άλλη ποινικού ενδιαφέροντος συμπεριφορά αντίστοιχα χαμηλότερης ή υψηλότερης απαξίας, ομιλούμε για «συστημικό θόρυβο».

Οι αποφάσεις στην υπόθεση «Λιγνάδη»

Οι αποφάσεις στη δίκη του κ. Δ. Λιγνάδη προκάλεσαν αντιδράσεις στο τελικό τους αποτέλεσμα, αλλά συγκριτικά λίγες συζητήσεις και αντιδράσεις σε τρία άλλα συνδεδεμένα μεταξύ τους επίπεδα, μεγάλης σπουδαιότητας.

Πρώτον, στη σύνθεση των ψήφων ενοχής και αθώωσης/ελαφρυντικών του κατηγορούμενου.

Δεύτερον, στην ποινή που επιβλήθηκε και αυτοτελώς και συγκριτικά με άλλα αδικήματα.

Τρίτον, στην απόφαση, η έφεση, που ο κατηγορούμενος άσκησε, να έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα.

Η υπόθεση Λιγνάδη εκδικάστηκε από το Μεικτό Ορκωτό Δικαστήριο που συντίθεται από 4 ένορκους και 3 τακτικούς δικαστές (Πρόεδρο Πρωτοδικών και δύο Πρωτοδίκες).

Από τις πληροφορίες που έγιναν γνωστές στα ΜΜΕ και για τους σκοπούς του παρόντος θεωρούνται έγκυρες:

- Επί της ενοχής (επί της κατηγορίας περί 4 βιασμών)

1ος βιασμός, αθώς *ομόφωνα* (δεν εμφανίστηκε ο μηνυτής). Σύμφωνος και ο Εισαγγελέας.

2ος βιασμός, ο Εισαγγελέας προτείνει την ενοχή, ενώ το Δικαστήριο αποφασίζει «αθώς» *κατά πλειοψηφία*, (5 «αθώς» εκ των οποίων και οι 3 δικαστές και 2 ένορκοι, ενώ 2 ένορκοι «ένοχος»).

3ος βιασμός, ο Εισαγγελέας προτείνει την ενοχή, ενώ το Δικαστήριο τον κηρύσσει «ένοχο» *κατά πλειοψηφία* (4 «ένοχος», εκ των οποίων 1 δικαστής και 3 ένορκοι, ενώ 3 «αθώς» εκ των οποίων 2 δικαστές – Πρόεδρος και Πρωτοδίκης και 1 ένορκος).

4ος βιασμός, ο Εισαγγελέας προτείνει την ενοχή, ενώ το Δικαστήριο τον κηρύσσει «ένοχο» *κατά πλειοψηφία* (5 «ένοχος», εκ των οποίων 1 δικαστής και οι 4 ένορκοι, ενώ 2 «αθώς» αμφοτέροι δικαστές, δηλαδή η Πρόεδρος και 1 Πρωτοδίκης).

Ο τρίτος και τέταρτος βιασμός αφορούσαν αλλοδαπούς, συνομήλικους ανήλικους (16-17 ετών), κατά το τυπικό κριτήριο και συνέβησαν το ίδιο έτος (2015).

Σημειώνουμε, για τους σκοπούς της παρούσης ότι η Πρόεδρος και ένας Πρωτοδίκης συστηματικά είναι υπέρ της αθωότητας, ενώ φαίνεται ένας δικαστής να διαφοροποιείται από τους συναδέλφους του θεωρώντας ένοχο τον κατηγορούμενο στον 3ο και 4ο βιασμό. Παράλληλα, δύο ένορκοι είναι συστηματικά υπέρ της ενοχής στον 2ο, 3ο και 4ο βιασμό, ενώ 1 ένορκος διαφοροποιείται («αθώς» για 2ο και 3ο και «ένοχος» για 4ο).

- Επί των ελαφρυντικών

Ο Εισαγγελέας προτείνει την απόρριψη και των δύο ελαφρυντικών (πρότερος σύννομος βίος, μεταγενέστερη καλή συμπεριφορά) που προτάθηκαν.

Ομόφωνα απορρίπτεται το ελαφρυντικό «πρότερου σύννομου βίου». Σημειώνεται ότι το ελαφρυντικό περί «σύννομου» πρότερου βίου είναι τυπικό κριτήριο. Δεν παρέχει την ίδια διακριτική ευχέρεια που έδινε το παλιότερο κριτήριο του «πρότερου έντιμου βίου». Το σύννομο είναι έννοια στενότερη από τον «έντιμο βίο». Προηγούμενη καταδίκη, έστω για απλή φθορά ξένης ιδιοκτησίας σε αυτοκινητικό ατύχημα, με καταγραφή ακόμη στο ποινικό μητρώο, αρκεί να μην γίνει δεκτό το ελαφρυντικό.

Κατά πλειοψηφία (5-2) απορρίπτεται το ελαφρυντικό της μεταγενέστερης καλής

συμπεριφοράς (2 δικαστές και 3 ένορκοι απορρίπτουν, ενώ Πρόεδρος και 1 ένορκος επιθυμούν να αναγνωρισθεί). Και εδώ η έμπειρη Πρόεδρος μειοψηφεί.

- Επί των ποινών κάθειρξης

Από τις δύο περιπτώσεις ενοχής, στη μία, τακτικοί δικαστές και ένορκοι, αφού έκριναν ένοχο τον κατηγορούμενο για τη συγκεκριμένη κατηγορία, αποφάνθηκαν, και *πάλι κατά πλειοψηφία (4-3)*, ότι *θα πρέπει να του επιβληθεί πρόσκαιρη κάθειρξη πέντε ετών*, που είναι η μικρότερη δυνατή ποινή, ενώ η μεγαλύτερη προβλεπόμενη είναι τα 15 έτη.

Αντίθετα, δύο ένορκοι και μία δικαστής είχαν την άποψη ότι θα έπρεπε να του επιβληθεί κάθειρξη επτά ετών. Η απόφαση ως προς την ποινή που επιβλήθηκε εν τέλει στον κ. Λιγνάδη προκάλεσε ερωτήματα, δεδομένου ότι τα περισσότερα μέλη του δικαστηρίου δέχτηκαν ότι πράγματι ο νεαρός άνδρας βιάσθηκε από τον Δημήτρη Λιγνάδη στην Επίδαυρο. Τότε όμως γιατί του επιβλήθηκε η μικρότερη δυνατή ποινή; Σίγουρα ρόλο διαδραμάτισαν οι ισχυρισμοί που προέβαλαν οι δύο αντίδικες πλευρές και οι μάρτυρές τους που προσήλθαν στο δικαστήριο για να καταθέσουν. **Επί της ουσίας, τα μέλη του δικαστηρίου κλήθηκαν να σταθμίσουν τα επιχειρήματα και την αξιοπιστία της μίας και της άλλης πλευράς**, τα οποία ήταν εκ διαμέτρου αντίθετα.

Στη δεύτερη υπόθεση ενοχής (5-2), το Δικαστήριο έκρινε, κατά πλειοψηφία (4-3), ότι στον Δημήτρη Λιγνάδη θα πρέπει να επιβληθεί κάθειρξη 10 ετών. Τη μειοψηφία αποτέλεσαν η Πρόεδρος, μία σύνεδρος και μία ένορκος που είχαν την άποψη ότι πρέπει να του επιβληθεί ποινή κάθειρξης έξι ετών.

- Επί της απόφασης αναστολής της ποινής και των όρων αναστολής

Όπως γράφτηκε στον Τύπο, αν και καταδικάστηκε για δύο υποθέσεις βιασμών και μάλιστα χωρίς ελαφρυντικά, το Δικαστήριο αποφάσισε να του χορηγήσει αναστολή μέχρι την έφεση και *πάλι με πλειοψηφία 4-3*. Μειοψήφησε μία τακτική δικαστής και δύο ένορκοι που είχαν την άποψη ότι δεν θα πρέπει να του χορηγηθεί.

Αντίθετα, το Δικαστήριο ομόφωνα του επέβαλε τρεις περιοριστικούς όρους για να βγει από τη φυλακή στην οποία βρισκόταν από τον Φεβρουάριο του 2021: να καταβάλει εγγύηση ύψους 30.000 ευρώ (την οποία κατέλαβε, οπότε και αποφυλακίστηκε), να εμφανίζεται τρεις φορές τον μήνα σε αστυνομικό τμήμα της περιοχής του και να μην εξέλθει των ελληνικών συνόρων.

Τις αντιδράσεις πυροδότησε, κυρίως, η απόφαση για την αναστολή της εκτέλεσης της ποινής. Συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας στο Σύνταγμα, πανό στην Επίδαυρο, διαπρύσιοι κήρυκες της αδικίας γραπτά και προφορικά κατέκλυσαν τα ΜΜΕ και στράφηκαν κατά δικαστών, ενόρκων και δικηγόρων υπεράσπισης. Όμως λίγοι ήταν εκείνοι που σκέφτηκαν ότι το τεκμήριο αθωότητας ισχύει και για τον εφεσιβάλλοντα ή ότι αν μετά 5 έτη (λόγω καθυστερήσεων της ποινικής διαδικασίας) καταδικαστεί σε μικρότερη ποινή, υπάρχει σημαντική περίπτωση να έχει εκτίσει μεγαλύτερη ποινή (λαμβάνοντας υπ' όψιν τον 1,5 έτος προφυλάκισης) από εκείνη που θα του επιβληθεί τελικά. Και τούτα χωρίς καν να συζητηθούν τα κριτήρια της αναστολής.

Τρεις κατηγορίες αποφάσεων με πολλές διαφοροποιήσεις μεταξύ των κριτών (δικαστών και ενόρκων) και μερίδας του κόσμου. Σε τι οφείλεται αυτό;

Για την απλοποίηση του επιχειρήματος, δεν θα διακρίνουμε επί της ουσίας μεταξύ δικαστών και ενόρκων. Όλοι και οι 7 θα ονομάζονται κριτές. *Αν εκκινήσει κανείς από την υπόθεση ότι έχουμε 7 κριτές, που κρίνουν με βάση τα ίδια πραγματικά περιστατικά (το αποδεικτικό υλικό και τους κανόνες εκτίμησής του) και το ίδιο πλαίσιο αναφοράς των περιστατικών (τον Νόμο), εύλογα ίσως θα ανέμενε κανείς ότι η όποια απόφαση θα ήταν ομόφωνη, είτε υπέρ της αθωότητας είτε της ενοχής. Το γεγονός είναι ότι και οι κριτές (τακτικοί δικαστές και ένορκοι) στην ίδια υπόθεση, διαφώνησαν μεταξύ τους, σε διάφορους μάλιστα συνδυασμούς: δικαστές διαφώνησαν μεταξύ τους και οι ένορκοι μεταξύ τους και κάποιοι ένορκοι με τους δικαστές, εν μέρει ή εν συνόλω. Υπάρχει λοιπόν «θόρυβος». Σχηματικά κάθε ένας κριτής στόχευσε τον ίδιο στόχο (ενοχή ή αθωότητα, ελαφρυντικά), αλλά η εικόνα που παρουσιάζεται μοιάζει με ρίψεις επί στόχου που όλες αποκλίνουν από τον στόχο. Όταν πολλοί κριτές κρίνουν την ίδια υπόθεση διαφορετικά, αυτό ονομάζεται level noise. Όταν ο ίδιος κριτής, διαφοροποιεί τις συνήθεις κρίσεις του ανάλογα με το αν βρίσκεται ενώπιον συγκεκριμένων περιστατικών, αυτό ονομάζεται pattern noise.*

Στις ΗΠΑ, το φαινόμενο του level noise στην απονομή δικαιοσύνης ηγέρθη πρώτα την δεκαετία του 1970 από τον Ομοσπονδιακό Δικαστή Marvin Frankel, που πριν γίνει δικαστής υπήρξε συνήγορος υπεράσπισης, υπερασπιστής των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της ελευθερίας του λόγου. Χαρακτηριστικά έγραφε ότι αν ένας κατηγορούμενος για κάποιο έγκλημα αντιμετώπιζε ποινή εντός κάποιου ορίου (π.χ. 0-5 έτη φυλάκιση) σύντομα *«αντιλήφθηκα ότι το ποιος αριθμός θα επιλεγεί δεν εξαρτιόταν τόσο από την υπόθεση ή τον συγκεκριμένο κατηγορούμενο αλλά από τον δικαστή, δηλαδή τις απόψεις, κλίσεις και προκαταλήψεις του δικαστή. Έτσι ο ίδιος κατηγορούμενος στην ίδια υπόθεση, θα μπορούσε να καταδικαστεί σε διαφορετικές ποινές ανάλογα με τον δικαστή που θα τον δικάζε»*.

Οι πρωτοβουλίες του Δικαστή Frankel οδήγησαν σε πολλές έρευνες και μελέτες που ανέδειξαν ότι πράγματι παρουσιάζονται διακυμάνσεις όχι μόνο στο ύψος των ποινών αλλά και στις αποφάσεις προφυλάκισης και περιοριστικών μέτρων (bail), επιμέλειας τέκνων, έγκρισης ή απόρριψης αιτημάτων ασύλου κ.λπ.

Οι έρευνες ανέδειξαν ότι κριτές εγκλημάτων και άλλων νομικών διαδικασιών επηρεάζονται από πληθώρα παραγόντων: από το είδος του κρινόμενου εγκλήματος (κάποιοι δικαστές παρεκκλίνουν προς το αυστηρότερο για κάποια είδη εγκλήματος που στον προσωπικό τους «κώδικα αξιών» είναι ιδιαίτερης σημασίας), από χαρακτηριστικά του κατηγορούμενου (αν είναι όμορφος/όμορφη – η πρώτη εντύπωση μετράει και καθορίζει π.χ. τις ερωτήσεις και τις αναμενόμενες απαντήσεις, δύσκολο παιδικό παρελθόν που προκαλεί συγκίνηση κ.λπ.), ακόμη και από την ώρα που εκφέρουν την κρίση τους (πιο αυστηροί το μεσημέρι ή βράδυ λόγω κούρασης και πείνας), τη θερμοκρασία της αίθουσας (απορριπτικές αποφάσεις ασύλου προκειμένου να μην έχει συνέχεια), μεγαλύτερη επιείκεια σε ημέρες με χαρμόσινα γεγονότα, όπως γενέθλια κ.λπ. Η απαγόρευση που επιβάλλεται στους ενόρκους στις ΗΠΑ να συζητούν την υπόθεση με τρίτους ή να παρακολουθούν τις ειδήσεις σχετικά με την υπόθεση, δεν είναι απλά προκειμένου να μην επηρεαστούν αλλά προκειμένου να μην οδηγηθούν σε πρώιμα συμπεράσματα, καθώς τέτοια συμπεράσματα διαμορφώνουν αντιλήψεις που επηρεάζουν το είδος των ερωτήσεων, την εκτίμηση των αποδείξεων και των απαντήσεων (prejudgment bias), καθώς είναι έμφυτη η κλίση να *θέλουμε να αποδείξουμε ορθή την πρώιμη κρίση μας*. Ιδιαίτερη σημασία, έχει η δυναμική των συλλογικών αποφάσεων, πώς διαμορφώνονται οι συλλογικές αποφάσεις. Για παράδειγμα, μελέτες για συνεδριάσεις ενόρκων στις ΗΠΑ δείχνουν ότι όταν ένορκοι συζητούν μεταξύ τους, συχνά καταλήγουν σε πιο ακραίες θέσεις από τις αρχικές τους

θέσεις (group polarization) ακολουθώντας την κυρίαρχη τάση και ενισχύοντάς την. Η επιρροή εκείνου ή εκείνης που φέρει το μεγαλύτερο κύρος και ποιος τοποθετείται πρώτος, επίσης επηρεάζουν την έκβαση (halo effect).

Δεν γνωρίζουμε αν έχουν γίνει παρόμοιες μελέτες στην Ελλάδα. Δεν είναι θέμα «ενόρκων» σε αντιπαράθεση προς «τακτικούς δικαστές», αν και βέβαια δεν είναι άσχετο με αυτό. Θα ήταν ενδιαφέρον να ανοίξει η συζήτηση αυτή, ιδίως ενόψει της σχεδόν άκαμπτης ιεραρχίας και εσωτερικής οργάνωσης της Δικαιοσύνης στην Ελλάδα, εν ονόματι της προφύλαξης της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης.

Δεν είναι εύκολη η συζήτηση. Στον πυρήνα είναι δύο θεμελιώδη αγαθά, αφενός η ορθή απονομή Δικαιοσύνης ως ανθρωπινό δικαίωμα, που στο πεδίο του Ποινικού Δικαίου μπορεί να σημαίνει στέρηση της ελευθερίας και σίγουρα διαπρόμπτωση, και αφετέρου η προφύλαξη της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης που συναρτάται με την ατομική ανεξαρτησία του Δικαστή.

Όμως η δικαστική εξουσία, σε αντίθεση με την Εκτελεστική και τη Νομοθετική, δεν έχει άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση από το Σύνταγμα. Οι δικαστικοί λειτουργοί δεν εκλέγονται αλλά ορίζονται με Προεδρικό Διάταγμα, αφού επιλεγούν με ειδική διαδικασία. Γι' αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία η λογοδοσία και η αξιολόγηση των Δικαστών. Ένα προφανές πρώτο βήμα για την ορθή απονομή δικαιοσύνης και την αποφυγή ανεπιθύμητων διαφοροποιήσεων είναι η επιλογή καλών δικαστών με άρτια εκπαίδευση, εξειδίκευση και ψυχολογική υγεία και επαφή με την κοινωνία (με την έννοια ότι οι κρίσεις τους έχουν σημασία για την εξέλιξη του δικαίου και τη διαμόρφωση δικαιοσύνης συνείδησης του λαού). Ο δικαστής πρέπει να είναι κοντά στις νέες κοινωνικές αντιλήψεις· μάλιστα δικαιούται να δίνει καινούργιο νόημα σε παλιά διάταξη ή να ερμηνεύει νόμο με την αρχή της «καλής πίστης», προσδίδοντας σε αυτή νέο νόημα. Αλλά δεν νομοθετεί. Το τελευταίο είναι κρίσιμο καθώς, όπως παρατηρεί ο *Κ. Σταμάτης* «ο δικαστής οφείλει να αποβλέπει στην ορθότητα της δικανικής κρίσης και όχι στη λαοφιλή απήχρησή της στην κοινή γνώμη. Ο δικαστικός λειτουργός μοχθεί να ορθοτομεί. Όχι για να γίνεται αρεστός σε δεδομένο ακροατήριο, είτε στους κυβερνώντες είτε στο πλήθος». Η συνεχής αξιολόγηση, η μέχρι εμμονής επιστημονική κατάρτιση και η ψυχολογική αξιολόγησή τους και η εκπαίδευσή τους είναι υποχρεώσεις που πάνε χέρι-χέρι, γιατί είναι «εξουσία» «χωρίς άμεση λαϊκή νομιμοποίηση».

Τι θα μπορούσε να γίνει

Κατ' αρχάς, αν δεν έχουν γίνει, οι μελέτες αυτές θα πρέπει να γίνουν προκειμένου να διαπιστωθεί πώς τα παραπάνω εμφανίζονται στη δικαστική πρακτική στην Ελλάδα.

Τολμώ να υποδείξω ότι οι αντιδράσεις του νομικού κόσμου στην τροποποίηση του άρθρου 349 ΚΠοινΔ, για περιορισμό των αναβολών, ήταν δικαιολογημένες, αλλά με λάθος στόχευση. Αν εκκινήσει κανείς από τον κοινό τόπο ότι υπάρχουν για κάθε υπόθεση «καλές» και «κακές» συνθέσεις δικαστηρίων, και ότι το υπερασπιστικό καθήκον του δικηγόρου είναι να κάνει ό,τι νόμιμο μπορεί για τον πελάτη του, χρησιμοποιώντας και το νόμιμο δικαίωμα της αναβολής, ώστε ο πελάτης να «πέσει σε καλή σύνθεση», και αν κανείς αντικαταστήσει το «καλή» και «κακή» σύνθεση με «επιεικείς ή σκληρούς» δικαστές και εισαγγελείς, αμέσως αναπόφευκτα αναγνωρίζει ότι το πρόβλημα δεν είναι οι αναβολές, αλλά ο «θόρυβος». Αν δεν υπήρχε «θόρυβος» δεν θα υπήρχε ανάγκη επιδίωξης

αναβολών. Αν ο αριθμός των επιδιωκομένων αναβολών ήταν πρόβλημα που έχρηζε αντιμετώπισης, αντίστοιχα, με τη λογική που αναπτύχθηκε, και ο θόρυβος των αποφάσεων, χρήζει αντιμετώπισης.

Σε άλλες χώρες λαμβάνονται μέτρα που αποσκοπούν στη μείωση των επιπτώσεων των «κλίσεων» και της ανεπιθύμητης διαφοροποίησης, του «θορύβου». Αναγνωρίζεται ότι μείωση των «κλίσεων» ή/και των «θορύβων» μειώνουν τα σφάλματα και αυξάνουν την αποδοχή των θεσμών, όπως είναι η Δικαιοσύνη.

Για παράδειγμα, στη Σκωτία υφίσταται ηλεκτρονικό αρχείο, όπου καταχωρούνται οι ποινές που επιβάλλονται ανά κατηγορία εγκλήματος, ώστε κάθε δικαστής να μπορεί να έχει ένα σημείο αναφοράς.

Στις ΗΠΑ και στην Αγγλία, εκδίδονται από αρμόδιες υπηρεσίες και τα Υπουργεία Δικαιοσύνης sentencing guidelines, που επεξηγούν τις παραμέτρους επιβολής ποινών.

Ο περιορισμός του εύρους των ποινών, ιδίως των στερητικών της ελευθερίας ποινών, είναι επίσης μία μέθοδος παρόμοια με την έκδοση οδηγιών. Πάντως και στις δύο περιπτώσεις (οδηγίες και μικρότερο εύρος ποινών), αντιπαρατίθεται ότι η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης συνεπάγεται ανάγκη και υποχρέωση διαφύλαξης της ανεξαρτησίας του δικαστή και επομένως οι οδηγίες πρέπει να μην είναι υποχρεωτικές (όπως τείνουν να γίνονται στη δημόσια διοίκηση) αλλά και το εύρος και οι παράμετροι επιβολής των ποινών πρέπει να είναι τέτοια ώστε να μην αναιρείται η ανεξαρτησία των δικαστών και η ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους με τον υποβιβασμό τους σε «εργαλεία» απονομής δικαιοσύνης.

Φυσικά σε άλλες δικαιοδοσίες υφίστανται και ψυχολογικοί έλεγχοι κατά την επιλογή δικαστών αλλά και συνεχείς εκπαιδεύσεις σε θέματα ψυχολογίας, ώστε οι δικαστές να γνωρίζουν τις κλίσεις (biases) και τα γεγονότα που μπορεί να τους επηρεάσουν και να τα αναγνωρίζουν σε κάποιο βαθμό, ώστε να αυτοελέγχονται.

Προτείνεται και εξωτερικό έλεγχο, (outside review), π.χ. οι διασκέψεις/διαβουλεύσεις των δικαστών και των ενόρκων να παρακολουθούνται in real time από έμπειρους ψυχολόγους που θα βοηθούν τους κριτές να αναγνωρίζουν τα σφάλματα που προκαλούνται από κλίσεις και θόρυβους, ώστε η κρίση τους να έχει όσο το δυνατόν λιγότερα σφάλματα συμπεριφοράς.

Προτείνεται ακόμη, σε κάποιες περιπτώσεις υποθέσεων (όπως επί προφυλακίσεων και αποφυλακίσεων), οι αποφάσεις να υποβοηθούνται από στατιστική ανάλυση, μαθηματικά μοντέλα και αλγόριθμους (είδος τεχνητής νοημοσύνης). Φυσικά στο σύστημα δικαίου μας, δεν μπορεί να υποκατασταθεί η ανθρώπινη κρίση στην απονομή της Δικαιοσύνης από μηχανή. Αλλά στον βαθμό που αναγνωρίζεται ότι μαθηματικά μοντέλα και αλγόριθμοι σε κάποιες περιπτώσεις επιτυγχάνουν περισσότερο εύστοχα αποτελέσματα από ανθρώπινους κριτές, και πιο συχνά, γιατί να μην συνδράμουν στην απόφαση;

Επίλογος

Η αναζήτηση της ορθής απονομής της Δικαιοσύνης περνάει μέσα από τους κριτές που την απονέμουν. Αναφερθήκαμε στον κλειστό κόσμο των δικαστών, που δημιουργήθηκε για να διαφυλαχθεί η ανεξαρτησία και αντικειμενικότητά τους. Δεν παύουν, όμως, οι κριτές να είναι άνθρωποι. Το βάρος του να δικάζει κάποιον είναι μεγάλο. Το έργο είναι δύσκολο.

Όπως γράφει ο *M. Πικραμένος*, ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της σύγχρονης Δημοκρατίας είναι η έλλειψη πραγματικού ελέγχου του έργου και της δράσης των λειτουργών της Πολιτείας. Έτσι, όταν οι δικαστικοί λειτουργοί επικαλούνται διαρκώς την ανεξαρτησία κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, και ταυτόχρονα ακυρώνουν, ποικιλοτρόπως, τη λογοδοσία για το έργο που παράγουν, αρνούνται –στην πράξη– να εφαρμόσουν τη θεμελιώδη αρχή του ελέγχου όλων των οργάνων της Πολιτείας μέσα από θεσμοθετημένες διαδικασίες. Η ανάλυση περί θορύβου είναι απαραίτητο εργαλείο για τη διαπίστωση ανεπιθύμητης διαφοροποίησης, η οποία υποσκάπτει το κύρος της Δικαιοσύνης και της Πολιτείας. Κατ’ αναλογία, με όσα αναφέρει ο *M. Πικραμένος* για τη λογοδοσία, είδος της οποίας ουσιαστικά είναι ο έλεγχος του θορύβου, αφού αναφέρεται στην ποιότητα των αποφάσεων, η επίκληση της ανεξαρτησίας των δικαστών (πολύ περισσότερο ότι οι ίδιοι είναι θωρακισμένοι από τις κλίσεις και τους άγνωστους σε αυτούς παράγοντες επηρεασμού της συμπεριφοράς τους) δεν είναι ουσιαστικό επιχείρημα.

Πηγές

- *M. N. Πικραμένος*, Η Λογοδοσία των Δικαστών στη Δημοκρατία, Εκδόσεις Ευρασία, 2022
 - *Richard A. Posner*, How Judges Think, Harvard University Press, 2008
 - *D. Kahnemann/O. Sibony/C. R. Sunstein*, Noise, A Flaw in Human Judgment, William Collins, 2021
 - *D. Kahnemann*, Thinking Fast and Slow, Penguin Random House, 2011
 - *N. Silver*, The Signal and the Noise, Penguin Books, 2013
-